

УДК 329:316.75

ІДЕЇ ЯК ОСНОВНА СКЛАДОВА ІДЕОЛОГІЙ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ: ОСОБЛИВОСТІ КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ

Геннадій Шипунов

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
філософський факультет, кафедра теорії та історії політичної науки
вул. Університетська, 1, 79000, м. Львів, Україна*

У статті встановлено, що на тлі великої кількості визначень поняття «ідеологія» доцільним для здійснення ефективних емпіричних досліджень, зокрема ідеологій політичних партій, є вироблення та застосування його мінімальної дефініції. Визначено, що основним складовим елементом ідеології є ідеї, які у результаті їхньої інтерпретації та адаптації лягають в основу програм політичних партій, конструюючи їхні цілі.

Ключові слова: ідеї, ідеологія, політичні партії, конструктивізм, дискурсивний інституціоналізм, дискурс, політична комунікація.

Концепт ідеології, незважаючи на те, що ось уже протягом багатьох десятиліть перебуває у центрі активних теоретико-методологічних дискусій, надалі залишається одним із найбільш невизначених і контroversійних понять політичної науки [6, с. 130; 7, с. 29]. Це створює серйозні проблеми із його застосуванням під час емпіричних досліджень, зокрема в контексті аналізу ідеологій політичних партій. Як слушно зауважує американський науковець Дж. Геррінг, ідеологія стала жертвою своєї популярності: сьогодні вона має надто багато значень [11, с. 979]. Іншими словами, проблема визначення ідеології є дуже складною, оскільки цей термін надзвичайно перевантажений смислами, що робить його недостатньо стабільним для ефективного використання в емпіричних дослідженнях.

Отже, ця ситуація у контексті вивчення ідеологій політичних партій вимагає звернення до такого визначення ідеології, яке було б релевантним (корисним із пізнавального погляду) для цього роду досліджень. Тут найкращою методологічною стратегією, на нашу думку, є підхід, запропонований італійським науковцем Дж. Сарторі. Згідно з ним найефективніший спосіб розв'язати проблему семантичної перенасиченості поняття – це сформулювати його мінімальну дефініцію. Вона долає невизначеність, вказуючи на те, що має бути включено або виключено з цього класу. Тобто необхідно визначити ядро поняття, його єдиний невід'ємний, ідіосинкратичний атрибут або невеликий набір таких атрибутів, які універсально узгоджені між собою [16, с. 58–64].

Тож, виходячи з цієї стратегії, найоптимальнішою мінімальною дефініцією ідеології вважаємо її визначення як системи або сукупності пов'язаних між собою не випадковим чином ідей [11, с. 980; 3, с. 27]. Центральним елементом (ядром) поняття «ідеологія» є ідея. На цьому тлі логічно постають актуальні дослідницькі питання: якого значення набуває ідея як конституюючий елемент ідеології, а також яким чином ідеї у такому статусі перетворюються на детермінуючий чинник політичних процесів і створюють ідеологічну основу програм політичних партій?

Тут треба зазначити, що західна політична наука представлена цілим комплексом ґрунтовних досліджень впливу ідей на політику, зокрема крізь призму формування ідеологічних засад діяльності політичних партій. Про це свідчать праці, зокрема, Р. Хеффер-

нана, Ш. Берман, К. Хея, Дж. Геррінга, В. Шмідт, Дж. Голдштейн та Р. Кеохейна. Водночас, незважаючи на досить велику увагу вітчизняних науковців до проблем, пов'язаних із вивченням ідеології загалом та партійної ідеології зокрема, сформульовані нами питання залишаються на периферії їхніх наукових інтересів. Окремі аспекти визначеної проблеми аналізують у своїх працях Ю. Шведа, Л. Четверікова, О. Новічкова, М. Морарь, С. Конончук, О. Ярош.

Актуальність цієї проблеми та її недостатня розробленість у рамках української політичної науки зумовлює мету нашого дослідження – визначити сутнісні характеристики ідей як основного складового елемента ідеології і механізми їхнього впливу на формування ідеологій політичних партій.

Критика ідеологічної (фальсифікованої) свідомості, як слушно зауважують Р. Гальцева та І. Роднянська, займалась викриттям класової або групової природи ідей, які вона (свідомість) використовувала; водночас не був заперечений схоплений А. Дестютом де Трасі внутрішній принцип ідеології як послідовної організації ідейного матеріалу навколо певної цілі (що постулює й особливу методичку передачі цих ідей – «науку про їхнє вираження»). Отже, якщо ідеологія не тільки етимологічно, а й змістовно базується на «ідеї», то необхідно з'ясувати той новий сенс, якого набуває цей класичний загальнофілософський термін [2, с. 19]. Розв'язуючи вказану проблему, ми погоджуємось із твердженням К. Мангейма, що у цьому контексті йдеться не про грецьку платонічну «ідею» у її статичній пластичній повноті, не про прообраз речей, а про певну мету, яка спроектована у нескінченну даль та впливає на нас звідти [5, с. 186].

Зі схожих позицій до розуміння ідеї як складової ідеології виходить і Х. Арндт. Так, за її словами, ідеологія є буквально тим, що означає назва: це логіка ідеї. Її предмет становить історія, до якої застосовано «ідею». Причому «ідея» в ідеології – це не осягнена розумом вічна сутність Платона і не регулятивний принцип розуму Канта, а всепояснюючий інструмент історичного буття. Рух історії та ідейно-логічний процес мисляться такими, що відповідають одне одному. Тож, усе, що відбувається, трапляється відповідно до логіки однієї ідеї. «Слово «раса» в расизмі зовсім не свідчить про справжній інтерес до людських рас як царини наукового дослідження, а позначає «ідею», за допомогою якої рух історії пояснюється як один послідовний процес ... Расизм – це гадка, начебто існує рух, притаманний самій ідеї раси», – наголошує Х. Арндт. За її твердженням, ідеології претендують на пізнання і пояснення таїнств усього історичного процесу – таємниць минулого, плутанини сьогодення та непевностей майбутнього через те, що їхні відповідні ідеї мають внутрішню логіку [1, с. 522–523].

Таким чином, ідеї як ядро ідеології прагнуть визначати і визначають логіку розгортання історико-політичного процесу, задаючи основні культурно-духовні та соціально-економічні параметри його перебігу. і саме в такому розумінні ідеї, на нашу думку, перетворюються на дійовий, детермінуючий фактор політики, набуваючи статусу незалежної змінної, що дає змогу пояснити комплексні соціально-економічні та політичні трансформації. у цьому ракурсі ідеї, створюючи ідеалізований образ політичної реальності, стають історично значущими [9, с. 32–33]. Розкриваючи свою суть і саморепрезентуючи себе саме у такому контексті, ідеї, за висловом Д. Белла, «перетворюються на соціальний важіль» і, як наслідок, стають ідеологією [2, с. 21]. у цьому розумінні ідеї слугують фундаментом для формулювання цілей, які, у свою чергу, будучи результатом інтерпретації ідей, створюють ідеологічне ядро програм політичних партій. Тут, на наш погляд, цікавим, хоча і дискусійним, є підхід російського філософа А. Кара-Мурзи, згідно з яким ідеологія – це продукт масовизації і партійного спрощення ідей. Так, за його твердженням, процес перетворення

ідей на ідеологію складається з таких субпроцесів: примітивізації, політизації, масовізації, нормативізації та монологізації [3, с. 40].

Відзначаючи каузальний вплив ідей на політичні процеси, зокрема в контексті формування ідеологій політичних партій, водночас необхідно визначити механізми такого впливу. Сьогодні у політичній науці можна виокремити декілька методологічних варіантів розв'язання цього завдання. Одна із перших спроб комплексного осмислення механізмів впливу ідей на політику була здійснена з позицій теорії раціонального вибору американськими дослідниками міжнародних відносин Дж. Голдштейн і Р. Кеохейном. Визначаючи ідеї як переконання, яких дотримуються індивіди, вони поділяють їх на три типи: 1) ідеї як світогляд (це найбільш фундаментальний рівень, який охоплює питання космології, онтології, етики та моралі); 2) ідеї як принципові переконання (цей рівень охоплює нормативні ідеї, які встановлюють критерії для розрізнення правильного і неправильного, справедливого і несправедливого; вони є сполучною ланкою між світоглядом та конкретними політичними діями і рішеннями: ці ідеї перетворюють фундаментальні доктрини на інструкції до дії); 3) ідеї як каузальні переконання (цей рівень базується на уявленнях про існування ефективної системи причинно-наслідкових зв'язків між певними діями та їхніми результатами, що допомагає індивідам обрати найоптимальніші стратегії реалізації своїх цілей) [12, с. 3, 8–11].

Звертаючись до метафори М. Вебера, науковці розглядають ідеї як невидимих стрілочників, які скеровують людську активність у визначеному напрямі, приховуючи інші варіанти. Тобто, на їхню думку, ідеї допомагають впорядкувати світ: «надаючи шори на людей», вони зменшують кількість можливих альтернатив [12, с. 11–12]. Виходячи з цього принципу, Дж. Голдштейн та Р. Кеохейн виокремили три основні способи впливу ідей на політику. По-перше, ідеї виконують роль «дорожніх карт» (*road maps*). Ідеться про те, що в умовах невизначеності політичної ситуації і недостатності необхідної інформації ідеї спрямовують акторів під час вибору ними стратегії реалізації своїх інтересів і визначають напрями їхньої діяльності. Як основні механізми тут постають каузальні переконання, які частково знімають проблему невизначеності, задаючи патерни досягнення поставлених цілей, а також принципові переконання, що, надаючи діям морального забарвлення, дозволяють акторам вдаватися до рішучіших кроків за відсутності можливості до кінця прорахувати їхні наслідки.

По-друге, ідеї виконують роль «координаційних центрів» (*focal points*). Вони впливають на стратегічну взаємодію між різними групами, сприяючи або перешкоджаючи колективним зусиллям, спрямованим на ухвалення спільних рішень чи об'єднання у коаліції задля досягнення ефективніших результатів. Вирішальну роль тут відіграють матеріальні інтереси акторів, але можливість переговорів між ними визначається саме ідеями.

По-третє, ідеї, будучи втіленими у нормах та правилах, набувши статусу інституцій, справляють безпосередній вплив на перебіг політичного процесу. Таке розуміння дає змогу осмислити опосередковуючу роль політичних інститутів у системі взаємодії між ідеями та політикою [12, с. 12–24].

Ще один варіант концептуалізації впливу ідей на політику представлений одним із напрямів неоінституціоналізму – історичним інституціоналізмом, який зосереджується на питаннях виникнення, збереження та адаптації інститутів. Згідно із цим підходом саме ідеї (незалежно від того, чи є вони просто абстракціями або переконаннями індивіда) є мобілізуючими силами для колективних дій із боку соціальних груп, які прагнуть створювати або змінювати інститути. у свою чергу, для самих інституційних акторів, зокрема і для політичних партій, ідеї є основним скріплюючим елементом, навколо якого відбувається внутріш-

ньоінституційна консолідація у контексті формулювання і виконання спільних завдань. Окрім того, вони дають змогу цим акторам заручитися суспільною підтримкою, а також забезпечити стандарти для здійснення оцінки результатів тієї політики, яку вони реалізують [15, с. 41–43]. Іншими словами, ідеї є одним з основних факторів, що визначають інтереси та вподобання акторів, які вдаються до вибору певної інституційної моделі. Саме у такому розумінні вони лежать в основі виникнення та розвитку тих чи інших інститутів.

На нашу думку, на тлі тих критичних зауважень щодо окремих положень згаданих варіантів осмислення впливу ідей на політику, які (зауваження) вказують на їхню (підходів) частковість і нездатність повною мірою відобразити й осмислити цей вплив [4, с. 96; 8, с. 119–120; 17, с. 1–2; 18, с. 49–51], ефективнішим із пізнавального погляду видається звернення до більш комплексного концептуального підходу, застосування якого дає можливість не тільки охопити вже згадані аспекти, а й глибше проникнути й досягнути суть і специфіку обопільного впливу ідей та політики, зокрема крізь призму концепту ідеології. Такою методологічною платформою для об'єднання різних концептуальних напрямів у єдину пояснювальну модель політичної реальності з позицій розумового (*ideational*) підходу є конструктивізм. Основними категоріями тут є поняття «ідей» і «комунікація», суть яких визначають у контексті їхньої конституюючої ролі у формуванні політики.

Як зауважують американські дослідниці М. Фіннемор та К. Сіккінк, конструктивісти зосереджуються на ролі ідей, норм, знань, культури та аргументів у політиці, особливо наголошуючи на значенні колективних або «інтерсуб'єктивних» ідей та уявлень про соціальне життя. Отже, конструктивізм – це підхід до соціального аналізу, який виходить із таких принципів: 1) в основі формування людської взаємодії лежать ідейні, а не тільки матеріальні фактори; 2) найважливішими ідейними факторами є поширені або «інтерсуб'єктивні» переконання, які не зводяться до переконань окремих індивідів; 3) ці загальні переконання конструюють інтереси й ідентичності акторів, що прагнуть реалізувати свої інтереси. Формування «інтерсуб'єктивних» переконань відбувається саме у процесі комунікації [10, с. 392–393].

Ідеї не можуть виконати своєї конституюючої ролі без комунікації, яка робить їх спільними для людей: у процесі комунікативних практик вони обмінюються ідеями і формують спільне знання, що лежить в основі досягнутої згоди (консенсусу) щодо цінностей, які виявляють себе у соціальних фактах¹. Причому, як наголошує британський науковець Р. Хеффернан, у сфері політики консенсус щодо ідей не є тотожним певному договору, а передбачає конкуренцію і суперництво за наповнення відповідних ідей структурами, механізмами та засобами, які дають змогу реалізовувати ці ідеї. Як приклад він наводить особливості політики Великобританії, де у довоєнний період домінував соціал-демократичний консенсус, який у повоєнний час змінив консенсус, заснований на ідеях неолібералізму.

За його твердженням, консенсусна політика відображає домінуючий набір ідей, а також те, що ці ідеї у різний спосіб структурують політичний порядок денний, найбільше впливаючи на визначення політичних та економічних проблем і вироблення політичних рішень, спрямованих на їхнє розв'язання. Консенсус створює певні політичні рамки, які, у свою чергу, окреслюються ідейно сформованою політичною парадигмою, що є домінуючою у певний період часу. Отже, діяльність політичних акторів і можливості їхнього вибору, відповідно, мають місце у межах цих рамок та визначаються домінуючою політичною парадигмою [14, с. 743–744]. Тут також необхідно звернути увагу на те, що формування і зміна доміну-

¹ «Соціальні факти» відповідно до методології конструктивізму – це речі та явища, які, не маючи матеріальної реальності, існують лише тому, що люди колективно вважають їх існуючими та діють відповідно (наприклад, гроші, суверенітет, права) [10, с. 393].

ючої політичної парадигми (відповідно, і консенсусу в її межах) є результатом дії не тільки ідей, а й сукупності інших факторів: політичних акторів, які приймають і підтримують ці ідеї; державних інститутів, які реалізують визнані ідеї; оточуючого середовища (особливостей соціально-політичного та економічного контексту), що представлено ключовими політичними й економічними групами інтересів, які підтримують ці ідеї [14, с. 749].

Визначаючи конструктивізм як концептуальну платформу для комплексного осмислення впливу ідей на політику, ми маємо сфокусуватись на такому методологічному напрямі, як дискурсивний [17, с. 2], або конструктивістський інституціоналізм [13, с. 65]. За твердженням американської дослідниці В. Шмідт, яка запропонувала розглядати дискурсивний інституціоналізм як четвертий самодостатній напрям у межах неінституціоналізму (поруч з інституціоналізмом із позицій теорії раціонального вибору, історичним і соціологічним інституціоналізмом), цей методологічний підхід є парасольковою концепцією для широкого спектру робіт у галузі політичної науки, що виходять із принципу самодостатньої сутності ідей та зосереджуються на вивченні інтерактивних процесів дискурсу, які генерують ці ідеї та доводять їх до громадськості [18, с. 47–48].

Отже, дискурс тут є одночасно і процесом конструювання ідей (координаційний дискурс), і процесом їхнього обговорення та легітимізації (комунікативний дискурс). Причому в ході згаданих комунікативних практик відповідно до «логіки комунікації» відбувається створення певного інституційного контексту, у якому та за допомогою якого ідеї обговорюються і передаються. Особливість цього підходу полягає у тому, що саме ідеї, їхнє конструювання та обмін ними (обговорення) лежать в основі творення політичних інститутів. Таким чином, для політичних акторів інститути є як структурами (мислення і дії), що обмежують їхню діяльність, так і конструктами (мислення і дії), які вони ж утворюють та змінюють. Інституційні зміни є результатом зіткнення дискурсів, у ході якого генеруються нові смисли та конституюються актори, які оновлюють інституційний контекст [17, с. 15–19]. Саме такий підхід, на нашу думку, дає змогу говорити про існування системи взаємодетермінуючих впливів ідей і політики: з одного боку, в основі вироблення політики лежить генерування та обговорення ідей, а з іншого – сама політика, набуваючи статусу ідейно сформованої політичної парадигми, створює певні інституційні рамки, у межах яких відбувається дискурсивне суперництво за конструювання нових і перевизначення уже наявних ідей.

Таким чином, можемо констатувати таке: по-перше, на тлі великої кількості визначень поняття «ідеологія», що робить його перевантаженим смислами, а отже, створює проблеми з ефективного використання у емпіричних дослідженнях, доцільним є вироблення і застосування мінімальної дефініції. На нашу думку, ідеологія – це сукупність взаємопов'язаних між собою ідей, спрямованих на найоптимальніше з позицій їхньої внутрішньої логіки впорядкування системи суспільно-політичних і соціально-економічних відносин. Отже, основним складовим елементом ідеології є ідеї.

По-друге, у цьому ракурсі ідеї, будучи знанням про минуле і теперішнє, а також на цій основі проєктуючи майбутнє як наслідок перетворення дійсності, у результаті їхньої інтерпретації й адаптації лягають в основу програм політичних партій, конструюючи їхні цілі.

По-третє, у такому розумінні ідеї, а отже, й самі ідеології стають предметом дискурсивної конкуренції і суперництва між партіями, кожна з яких у ході цієї боротьби прагне встановити та легітимізувати свій ідейно обґрунтований політичний проєкт (парадигму), що став би фундаментом домінуючої консенсусної політики і створення відповідних суспільно-політичних інститутів. Причому, як слушно наголошує французький дослідник П.-Ф. Моро, ідеологічна боротьба не будується на суто логічних аргументах, а дуже часто

перетворюється на боротьбу за впровадження метафор [2, с. 21]. Це зумовлено, зокрема, тим, що за своєю суттю ідеології є у найвищій мірі гетерогенними і безкомпромісними способами обґрунтування дійсності, які можуть не звертати уваги на внутрішню непослідовність: об'єднуючою логікою тут є логіка не раціональної ідеї, а вольового задуму, який настільки не боїться протиріч, наскільки вони сприяють його реалізації [6, с. 130; 2, с. 21].

По-четверте, адекватне з наукового погляду дослідження еволюції ідей, які становлять суть тієї чи іншої ідеології та інституційними носіями яких є, зокрема, політичні партії, вимагає урахування широкого комплексу факторів, що впливають на цей процес. Тому ми погоджуємось із тим, що динаміку політичних ідей складно зрозуміти без аналізу того середовища, де ці ідеї виробляються, поширюються і конкурують між собою: необхідно здійснити комплексне дослідження конфігурації простору політичних ідей у взаємозв'язку з інституційними умовами, що визначають правила гри та стратегії акторів, котрі ці ідеї генерують, а також із політичними комунікаціями, які забезпечують їхній обіг [4, с. 8].

Список використаної літератури

1. Арндт Х. Джерела тоталітаризму /Х. Арндт ;пер. з англ. – 2-е вид. – К. :Дух і Літера, 2005. – 584 с.
2. Гальцева Р. Summa ideologiae. Торжество «ложного сознания» в новейшие времена. Критико-аналитическое обозрение западной мысли в свете мировых событий /Р. Гальцева, И. Роднянская. – М. :Посев, 2012. – 128 с.
3. Кара-Мурза А. Как идеи превращаются в идеологии: российский контекст /А. Кара-Мурза //Философский журнал. – 2012. – № 2 (9). – С. 27–44.
4. Малинова О. Идеи как независимые переменные в политических исследованиях: в поисках адекватной методологии /О. Малинова //Полис. – 2010. – № 3. – С. 90–99.
5. Манхейм К. Идеология и утопия /К. Манхейм //Диагноз нашего времени ;пер. с нем. и англ. М. Левиной и др. ;отв. ред. и сост. Я. Бергер и др. – М. :Юрист, 1994. – С. 7–276.
6. Мусихин Г. Дискурсивный анализ идеологий: возможности и ограничения /Г. Мусихин //Полис – 2011. – № 5. – С. 128–144.
7. Новічкова О. Критика лівих ідеологій та її деконструкція в праці Реймона Арона «Опіум інтелектуалів» (1955) /О. Новічкова //Магістеріум. Політичні студії. – 2014. – Вип. 58. – С. 29–33.
8. Сморгунов Л. Сравнительная политология в поисках новых методологических ориентаций: значат ли что-либо идеи для объяснения политики? /Л. Сморгунов //Полис. – 2009. – № 1. – С. 118–129.
9. Фёдорова М. Критика или герменевтика – два подхода к изучению идеологий /М. Фёдорова //Политическая наука. – 2013. – № 4. – С. 31–44.
10. Finnemore M. Taking Stock: The Constructivist Research Program in International Relations and Comparative Politics /M. Finnemore, K. Sikkink //Annual Review of Political Science. – 2001. – Vol. 4. – P. 391–416.
11. Gerring J. Ideology: A Definitional Analysis /J. Gerring //Political Research Quarterly. – 1997. – Vol. 50. – № 4. – P. 957–994.
12. Goldstein J. Ideas and Foreign Policy: An Analytical Framework /J. Goldstein, R.O. Keohane //Ideas and Foreign Policy: Beliefs, Institutions, and Political Change. – Ithaca, USA :Cornell University Press, 1993. – P. 3–30.
13. Hay C. Ideas and the Construction of Interests /C. Hay //Ideas and Politics in Social Science Research. – New York :Oxford University Press, 2011. – P. 65–82.
14. Heffernan R. “The Possible as the Art of Politics”: Understanding Consensus Politics /R. Heffernan //Political Studies. – 2002. – Vol. 50. – Issue 4. – P. 742–760.

15. Sanders E. Historical Institutionalism /E. Sanders //The Oxford Handbook of Political Institutions. – New York :Oxford University Press, 2006. – P. 39–55.
16. Sartori G. Parties and Party Systems: Volume 1. A Framework for Analysis /G. Sartori. – New York :Cambridge University Press, 1976. – 383 p.
17. Schmidt V. Taking Ideas and Discourse Seriously: Explaining Change through Discursive Institutionalism as the Fourth ‘New Institutionalism’ /V. Schmidt //European Political Science Review. – 2010. – Vol. 2. – Issue 1. – P. 1–25.
18. Schmidt V. Reconciling Ideas and Institutions through Discursive Institutionalism / V. Schmidt //Ideas and Politics in Social Science Research. – New York :Oxford University Press, 2011. – P. 47–64.

IDEAS AS THE MAIN COMPONENT IDEOLOGIES OF POLITICAL PARTIES: THE FEATURES OF CONCEPTUALIZATION

Hennadiy Shipunov

*Ivan Franko National University of Lviv, Faculty of Philosophy,
Department of Theory and History of Political Science
Universytetska str., 1, 79000, Lviv, Ukraine*

The article revealed that despite the large number of definitions of “ideology” is the appropriate development and application of its minimal definition for effective use in empirical researches, particularly in the context of analysis of ideologies of political parties. The main component of ideology defined ideas that result in their interpretation and adaptation formed the basis of political party programs, constructing their objectives.

Key words: ideas, ideology, political parties, constructivism, discursive institutionalism, discourse, political communication.